

ПУБЛІКАЦІЇ

УДК 39(430:477.87=161.2)"18"(092) Г.-І.Бідерманн

ГЕРМАНН ІГНАТІЙ БІДЕРМАНН І ЙОГО ПРАЦЯ ПРО УКРАЇНЦІВ ЗАКАРПАТТЯ

Андрій ВОВЧАК

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра української фольклористики імені академіка Філарета Колесси,
вул. Університетська, 1/345, 79602 Львів, Україна,
тел.: (+38032) 296 47 20, e-mail: folklore@franko.lviv.ua*

Розглянуто українознавчий доробок австрійського історика права, крає- та народознавця Г.-І.Бідерманна (1831-1892). Головну увагу присвячено висвітленню історії задуму, реалізації та рецепції найважливішої Бідерманнаної праці про українців – першого монографічного дослідження історії, статистики, етнографії та виробничої діяльності закарпатських українців середини XIX ст. "Die ungarischen Ruthenen, ihr Wohngebiet, ihr Erwerb und ihre Geschichte" (Інсбрук, 1862-1867)". Увазі читачів запропоновано переклад третього – етнографічного розділу першої частини цієї цінної для відтворення комплексної картини життя тогочасного українського Закарпаття книги.

Ключові слова: Г.-І.Бідерманн, Закарпаття, закарпатські українці, традиційна культура, звичаї, побут.

Вагомість чужоземних джерел в історіографії різних галузей науки та культури українського народу важко переоцінити: чи то візьмемо, для прикладу, ранньосередньовічні сухі записи у західноєвропейських хроніках та барвисті описи східних авторів VI-VIII ст. – фактично перші і єдині джерела відомостей про українців на зорі їхнього історичного життя, чи пізніші реляції та військові зведення часів Козацької держави, чи історико-статистичні дослідження XVIII ст. про новопридбані західноукраїнські провінції Габсбурзької корони тощо – фактаж, цінний уже передусім у плані коригування й доповнення джерел українських, а також для висвітлення міжнародного контексту цивілізаційного поступу українців.

У цьому розумінні вивчення чужомовної україніки набуває особливого значення для дисциплін народознавчого спрямування, що впливає зокрема із особливостей сприйняття національної дійсності "аборигенним" населенням та іноземцями [22, с. 5-6]. Зрештою, коли уважно приглянемося до початків етнографічної праці в Україні, то побачимо, що біля її витоків стоїть чимало чужоземців, і не в останню чергу німців і австрійців. Зокрема перші проблиски зацікавлення етнографією Галичини наприкінці XVIII ст. стоять у тісному зв'язку із заходами австрійської адміністрації щодо освоєння новопридбаних українських провінцій, докладнішого пізнання їхньої людності [28, с. 233]. Наслідком таких практичних потреб (і то не лише Відня, а й не менше Москви, Будапешта) була поява чималої краєзнавчої літератури

про різні території України, де поряд із численними курйозами та непорозуміннями заховалися й цікаві спостереження над реаліями традиційної культури народу. Багато таких праць увійшло до джерельної бази української етнографії, особливо у сфері регіонального дослідження української народно-традиційної культури Галичини, Буковини, Закарпаття та інших українських етнічних територій.

У цій публікації хочу запропонувати увазі читачів монографію, яку Іван Франко настійливо рекомендував до обов'язкового вичерпного вивчення й ознайомлення дослідникам української людності (він, зокрема, звертався до Володимира Шухевича та Ізидора Коперницького) як працю, свідчення якої можуть істотно розширити поле зору автора, у багато разів загострити його спостереження та підвести до цікавих подробиць [9, с. 141]. Це – комплексне історико-етнографічно-статистичне дослідження про закарпатських українців австрійського вченого *Германна Ігнатія Бідерманна* "**Die ungarischen Ruthenen, ihr Wohngebiet, ihr Erwerb und ihre Geschichte**" [Закарпатські українці, територія їхнього проживання, їхні промисли та їхня історія] (Інсбрук, 1862-1867)¹. Іван Франко згадує цю монографію нарівні зі серйозними та добротними працями про українських верховинців Бальтазара Гакета, Лукаша Големб-йовського, Вінцентого Поля, Якова Головацького, Августа Бельовського, Раймунда Фрідріха Кайндля [9, с. 141].

Бідерманн Германн Ігнатій (Bidermann Hermann Ignaz) – народився 3 серпня 1831 р. у Відні, навчався у Віденському, Інсбруцькому, Геттінгенському та Ляйпцізькому університетах. 1855 р. захистив дисертацію та здобув посаду приват-доцента статистики у Пештському університеті. У 1858 р. був переведений на посаду професора Кошицької, а у 1860 р. – Братиславської правничої академії. З 1861 р. працював в Інсбруцькому університеті, де 1865 р. здобув місце ординарного професора статистики та національної економії, а у 1868 р. обіймав посаду ректора цього університету. З 1871 р. і до кінця життя Г.-І.Бідерманн працював у Граці, де і був похований 25 квітня 1892 р.

Г.-І.Бідерманн залишив нам чималий доробок, який репрезентує дві провідні сфери наукових зацікавлень цього австрійського вченого. Це, насамперед, історія державного права та економічно-виробничих відносин в Австрії – галузь, яка була визначальною і в педагогічній діяльності Г.-І.Бідерманна. Серед найзначніших праць тут називають його "Geschichte der österreichischen Gesamt-Staats-Idee 1526-1804" [Історія австрійської загальнодержавної ідеї. 1526-1804] (1867-1889)² та "Der österreichische Staatsrath (1760-1848). Eine geschichtliche Studie" [Австрійська державна рада (1760-1848). Історична студія] (1879)³. Другою галуззю, в якій Г.-І.Бідерманн зарекомендував себе сумлінним дослідником із активною громадянською та науковою позицією, є крає- і народознавство у широкому розумінні цих термінів. Його увагу привертало питання етногенезу, розселення, статистики, історичних та культурних взаємин, актуального культурного, економічного й соціального становища різних народів багатонаціональної Австрійської, згодом Австро-Угорської монархії та сусідніх держав. У коло зацікавлень австрійського дослідника потрапляє нужденне становище жидів у Тіролі⁴,

¹ Die ungarischen Ruthenen, ihr Wohngebiet, ihr Erwerb und ihre Geschichte / Von Herm. Ign. Bidermann, Doktor der Rechte, a.ö. Professor der Statistik und National-Ökonomie, derzeit an der kais. Universität zu Innsbruck. Innsbruck, 1862. Erster Teil (Statistik, Geo- und Ethnographie). XX + 140 s.; Innsbruck, 1867. Zweiter Teil (historischer) Teil. IV + 120 s.

² Bidermann H.-I. Geschichte der österreichischen Gesamt-Staats-Idee 1526-1804. Innsbruck: Wagner, 1867-1889.

³ Bidermann H.-I. Der österreichische Staatsrath (1760-1848). Eine geschichtliche Studie (etc.). Wien, 1879.

⁴ Bidermann H.-I. Das Judenthum und seine Drangsale in Tirol. Eine historische Skizze. Innsbruck: Wagner, 1853.

німецьке культурне життя в Угорщині¹, життя тірольських італійців², побут і розселення циганів в Австрії³, проблеми австрійсько-угорських історичних і культурних взаємин⁴. Низка його праць побудована як комплексні історико-етнографічно-статистичні дослідження чи огляди окремих провінцій Австрійської імперії, з яких найбільше уваги Г.-І.Бідерманн присвятив австрійським землям Штайермарк і Тіроль. До таких належить і його спеціальна розвідка про тодішнє австрійське герцогство Буковина "Die Bukowina unter österreichischer Verwaltung. 1775-1875" (1875).

Зрозуміло також, що поза увагою дослідника етнічних процесів та міжнаціональних взаємин в постреволюційній Австрії не могли пройти слов'янські народи. Славистичний доробок Г.-І.Бідерманна представлений зокрема розвідками про розселення сербів у Штайермарку⁵, про нові слов'янські поселення на південно-німецьких землях⁶, сюди ж належать і його українознавчі дослідження, з-поміж яких, без сумніву, найціннішою є вже згадана вище монографічна праця "Die ungarischen Ruthenen, ihr Wohngebiet, ihr Erwerb und ihre Geschichte" (Інсбрук, 1862-1867) про українців тодішнього Угорського королівства (про неї піде мова окремо)⁷.

1863 року спочатку на шпальтах віденської "Donau-Zeitung", а згодом окремою відбиткою у друкарні цієї ж газети побачила світ наступна українознавча публікація Г.-І.Бідерманна – гострополемічна публіцистична брошура, заснована на широкому етнографічному матеріалі, "**Die ruthenische Nationalität und ihre Bedeutung für Oesterreich**" [Український народ та його значення для Австрії]⁸. Поштовхом до її написання була поява у Західній Європі на початку 1860 років низки публікацій російських і польських авторів, одні з яких, за словами Г.-І.Бідерманна, "мали на меті братання українців із панівною в Росії [російською. – А.В.] нацією, інші намагалися прихилити українців до польських реставраційних планів" [2, s. 2]. Однак справжній зміст цих назовні безневинних закликів до дружби та братання, переконаний австрійський автор, полягав у прагненні заперечити право українців бути самодостатньою нацією (eine Nation für sich sein), і тут поляки та росіяни переслідували лише власні геополітичні інтереси: "Поляки заявляють, що українці (Ruthenen) є поляками і виступають проти їхнього визнання [окремим народом. – А.В.], бо тоді вони, згідно з тим національним принципом, який самі поклали в основу власних політичних устремлень, будуть змушені відмовитися від включення заселених переважно українцями колишніх земель королівства Польського до складу майбутнього нововідновленого однойменного королівства, чого вони, звісно, аж ніяк не бажають" [2, s. 21]. "Росіяни

¹ *Bidermann H.-I.* Deutsches Culturleben in Ungarn. Wien: Alex. Eurich, 1862.

² *Bidermann H.-I.* Die Italiäner im Tirolischen Provinzial-Verbande. Innsbruck: Wagner, 1874.

³ *Bidermann H.-I.* Die Romanen und ihre Verbreitung in Oesterreich. Ein Beitrag zur Nationalitäten-Statistik. Graz: Leuschner und Lubensky, 1877.

⁴ *Bidermann H.-I.* [pseud. Anastasius]. Die ungarische Bewegung und unsere Pflicht. Eine dem oesterr. Reichsrathe und seinen Committenten gewidmete Denkschrift. Graz: A.Leykam's Erben, 1861; *Bidermann H.-I.* Die Grenze zwischen Ungarn und Steiermark. Urkunden- und Acten-Auszüge mit einleitenden Bemerkungen von H.I.Bidermann. Graz: Leykam, 1874.

⁵ *Bidermann H.-I.* Die Serben-Ansiedlungen in Steiermark und in Warasdiner Grenz-Generalate. Graz: Leykam, 1883. 62 s.

⁶ *Bidermann H.-I.* Neue slavische Siedlungen auf süddeutschem Boden. Stuttgart, 1888.

⁷ Список праць Г.-І.Бідерманна, складений на основі фондів Австрійської національної бібліотеки (м. Відень) та Наукової бібліотеки Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів), дивись у кінці статті.

⁸ *Bidermann H.-I.* Die ruthenische Nationalität und ihre Bedeutung für Oesterreich // *Donau-Zeitung*. Wien, 1863. Nr. 115, 116, 118, 119, 121, 123; *Bidermann H.-I.* Die ruthenische Nationalität und ihre Bedeutung für Oesterreich / Separatabdruck aus der *Donau-Zeitung*... Wien: Verlag der Administration der *Donau-Zeitung*, 1863. 34 s.

заперечують, що українці (Kleingussen) творять самодостатню націю, бо інакше вони ризикують не лишень втратити підставу називати австрійських українців (Ruthenen) своїми братами, але не зможуть більше стримувати українців, що зараз живуть під російським скіпетром, від домагань тих свобод, яких сьогодні вже неможливо далі приховувати від народу, що став свідомий своїх національних прав" [2, s. 21]. Активізацію польської та російської пропаганди в українській справі Г.-І.Бідерманн пов'язав із "щоденним зростанням значущості української національності". І оскільки в Австрійській монархії проживала велика частка українського народу, і, відповідно, названі вище польські та російські геополітичні концепції безпосередньо торкалися її державних інтересів, то Г.-І.Бідерманн вважав необхідним висвітлити українське питання (Ruthenische Frage) з австрійського погляду. При цьому він виступив з критикою офіційної позиції австрійської сторони, яка значною мірою самоусунулася від розв'язання цього політичного питання і тривалий час не хотіла "вбачати в українцях важливого чинника організації власного суспільного життя, яким не можна нехтувати", "у чому особисто я, – писав автор, – вже давно переконався" [2, s. 5]. Важливо, що Г.-І.Бідерманн не обмежився лише теренами Австрії та проблемами півавстрійських українців, але задався метою з'ясувати взагалі "хто ж такі ці русини чи малороси, до яких ставляться так зневажливо, і які не заслужили навіть на коротку згадку у більшості статистичних та географічних компендіях", хоча, писав він далі, "їхня загальна чисельність становить майже 14 млн. осіб", а "територія проживання за площею перевищує Німецький митний союз, який охоплює 27 німецьких держав, і навіть сам французький континент" [2, s. 7]. Національний тип українця Г.-І.Бідерманн досліджує, порівнюючи українців із росіянами та поляками, виявляючи спільні і відмінні риси цих етносів у різних сферах їхньої традиційної культури, світогляду, побуту (антропологічні ознаки, вдача; традиційне харчування, житло, спосіб поселень, одяг; традиційна музика, танці; мова; міжлюдські взаємини, ставлення до держави, службових обов'язків; розуміння власного історичного минулого) [2, s. 7-16]. Його порівняльні характеристики (які виявляють велику схожість із подібними розслідами Михайла Максимовича, Осипа Бодяньського, Миколи Костомарова) цінні особливо тим, що були зроблені на основі свідчень головно іноземних авторів (H.Storch, J.G.Georgi, L.Budberg, F.v.Naxthausen, M.Bugnio, J.H.Schnitzler та ін.), незаангажованих в українському питанні. Спостереженнями одного з цих авторів, барона Леонарда Будберга, Г.-І.Бідерманн так підсумував свою характеристику національного типу українців: "Українці – це чесний, добродушний народ, який при тривалому знайомстві неодмінно схиляє до себе кожного чужинця. У перші місяці знайомства вони можуть видатися комусь навіть грубими і ворожими: їхня мовчазність, їхній лаконізм, їхні короткі відповіді налаштовують іноземця проти них; проте чим довше живеш поряд із ними, тим більше вони тобі подобаються, тим більше переконуєшся у їхній невіддільній чесності, яка навіть не дозволяє їм украсти шпильку" [2, s. 16-17]. Підтвердивши правдивість цих слів власним досвідом і висловивши свою особливу прихильність до українців (яка і підштовхнула його до написання цієї брошури), Г.-І.Бідерманн на доказ об'єктивності у досліджуваному питанні вказав також і на недоліки українського народу, якими, на його думку, є "нерішучість... та брак запопадливості, особливо у покращенні свого матеріального становища" [2, s. 17]. "Той факт, що українці існують і є самодостатнім народом – не можна заперечити" [2, s. 17] – таким однозначним висновком завершує Г.-І.Бідерманн свої спостереження і водночас пропонує його як засадничу ідею розв'язання українського питання, зокрема з австрійського боку: визнаючи, а не позбавляючи українців права бути окремим народом, усіляко підтриму-

вати серед них прихильність до Австрійської корони. В останньому, п'ятому, розділі брошури австрійський дослідник дав приклад реалізації такої концепції: він, з одного боку, старанно перерахував найважливіші факти сприяння австрійських властей культурному, політичному розвитку українців, з іншого – на основі політичних реалій (особливо українсько-польсько-австрійських взаємин XIX ст.) представив українців "вірними синами Австрії", які "завжди засвідчували довіру до доброзичливих намірів уряду, співучасть у поступуванні Австрійської держави та правильне розуміння здавна плеканої тут державницької ідеї" [2, s. 22]. Саме така позиція українців, наголосив у підсумку Г.-І.Бідерманн, і дає підстави говорити про велике значення українського народу для Австрії.

1867 року одночасно із другою частиною "Die ungarischen Ruthenen..." з'явилася історична розвідка Г.-І.Бідерманна "**Russische Umtriebe in Ungarn. Ein Beitrag zur Geschichte Oesterreichs und Russlands**" [Російські інтриги в Угорщині. Причинок до історії Австрії та Росії]¹. У ній автор на основі джерельного матеріалу, призбираного ще в Угорщині під час роботи над монографією про закарпатських українців, висвітлив деякі аспекти австрійсько-російських політичних відносин – зокрема систематичні намагання російських властей (починаючи від правління Петра I) шляхом впливу на підавстрійських слов'ян створити фактор політичної нестабільності у Габсбурзькій монархії. Написанням цієї книги Г.-І.Бідерманн як свідомий австрієць (про що він зазначає у передмові) відреагував на посилення у 1860 роках російської панславистичної агітації, окремих напрям якої, як відомо, був спеціально націлений на підавстрійських та підугорських українців. У контексті суспільного життя слов'янства в Угорському королівстві XIII-XIX ст. він подає цікаві документальні свідчення про маловідомі моменти (особливо XVIII ст.), а також альтернативні погляди на відомі факти російсько-українських контактів у цій площині (як ось відмінне від російських офіційних версій сприйняття закарпатськими українцями походу російських військ 1849 року на придушення угорського повстання). Як і в своїй попередній брошурі, Г.-І.Бідерманн зайняв виразну проукраїнську позицію, ілюструючи реальними історичними фактами безуспішність проросійської агітації серед широких мас українського населення Закарпаття та акцентуючи на особливій вірності українців-русинів Австрійській короні. Окремим додатком до розвідки вчений подав "статистику угорських слов'ян" (за трьома пунктами: чисельність, прагнення до освіти, жертвовність на освітні цілі), за допомогою якої прагнув вказати на "значення слов'янського елементу в Угорщині" [5, s. 23] й застерегти від неправильних політичних рішень усіх тих, хто вірив у можливість забезпечити подальше існування Австрії та зберегти спокій у цій державі шляхом порозуміння із угорцями, але коштом саме слов'янського елементу [5, s. II].

До українознавчої тематики Г.-І.Бідерманн ще раз звернувся 1875 року в уже згаданій вище розвідці "**Die Bukowina unter österreichischer Verwaltung, 1775-1875**" [Буковина під австрійським урядуванням], яку написав з нагоди святкування 100-річчя входження герцогства Буковини до складу Австрійської корони². Публікація

¹ *Bidermann H.-I.* Russische Umtriebe in Ungarn. Ein Beitrag zur Geschichte Österreichs wie Russlands. Mit einem Anhang: Zur Statistik der ungarischen Slaven. Von Dr. Herm. Ign. Bidermann. Innsbruck: Verlag der Wagner'schen Universitäts-Buchhandlung, 1867. II + 72 s.

² Розвідка була опублікована саме у переддень ювілею на шпальтах "Wiener Zeitung" та сепаратним видруком – *Bidermann H.-I.* Die Bukowina unter österreichischer Verwaltung, 1775-1875. Wien: Selbstverl., 1875. 115 s., 1 Taf. Щоправда, поспіх, з яким Г.-І.Бідерманн готував публікацію, спричинився до низки неточностей та помилок, через що автор вилучив наклад книги з продажу і, суттєво поправивши та допов-

була покликана з офіційної точки зору показати розвиток, і то власне поступальний розвиток, Буковини у різних сферах упродовж 100 років її перебування у Габсбурзькій монархії. Як окреслив цю мету сам автор книги: "Ми лишень прагнемо позначити частину успіхів і назовні помітного поступу окремими фактами, що пояснюють ту теплоту і любов, з якою обходять буковинці свято сторічного ювілею з'єднання краю з Австрією". Такий офіціоз значною мірою визначив формальний характер книги, більше половини обсягу якої (три розділи з п'яти) автор присвятив історико-політичним питанням (історія прилучення Буковини до корони, встановлення кордонів і визначення державно-правового статусу краю в Австрійській монархії, утвердження адміністративно-територіального поділу, формування крайового урядування). Сучасному стану Буковини було присвячено лише два розділи: четвертий і п'ятий. У четвертому розділі – "Статистика національностей", Г.-І.Бідерманн розглянув національний склад населення краю – "етнічно найбагатшого в Австрії", в якому на той час постійно проживало 10 етносів: румуни, українці (Ruthenen), жида, німці, угорці, поляки, росіяни, словаки, вірмени і цигани [1, s. 44]. Саме в такому порядку, заснованому на статистичних даних, автор і розглянув ці етноси, присвятивши кожному не більше 3-4 сторінок дуже схематичного опису.

У характеристиці буковинських українців головну увагу було звернено на історію їхнього розселення у Буковині після приєднання краю до Австрії, подано також деякі статистичні дані (відсоткове співвідношення чисельності українців до загальної кількості населення за повітами) [1, s. 48-50]. Спроба загальної етнічної характеристики українців-буковинців виявилася досить-таки безсистемною. Тут, правда, потрібно відзначити, що Г.-І.Бідерманн помітив етнографічні особливості українського населення Буковини, виокремивши із його загальної маси гуцулів, яких однозначно назвав українцями. Далі, залишивши українців-русинів на боці, він зосередився лише на гуцулах – "цій напрочуд красивій породі людей, про яку кажуть, що своїми перевагами вона завдячує куманській крові": "[Гуцули] заселяють долини Черемоша на галицькому кордоні, характеризуються фізичною силою, відвагою та вправністю у сплавланні лісу. Чоловіки оздоблюють свої чорні капелюхи металевими бляшками, павичевим пір'ям та квітами. Їхній національний танець називається "аркан". Танцюючи, танцюристи розмахують сокирками, які належать до їхнього традиційного вбрання, та підкидають їх у повітря, щоб потім, підстрибнувши, спіймати. Їхні казки є витворами слов'янської уяви, і загалом своїм житлом, харчуванням та мовою вони мало що відрізняються від українців, які їх оточують" [1, s. 50]¹. Заслужують на увагу та окреме вивчення долучені до цього опису бібліографічні замітки Г.-І.Бідерманна, зокрема вказівки на кілька незафіксованих в українських народознавчих бібліографіях публікацій про культуру і побут українських горян в австрійській пресі першої половини XIX ст.

нівши, видав її вдруге 1876 року у Львові – *Bidermann H.-I. Die Bukowina unter österreichischer Verwaltung 1775-1875. 2. verb. Aufl. Lemberg: Kornel Piller, 1876. 86 s.* У цій статті я розглядаю друге видання.

¹ Цей украї схематичний опис гуцулів у характері фіксації етнографічних реалій українських верховинців виявляє велику схожість із етнографічними замальовками Бідерманнового попередника, теж австрійського дослідника, відомого вченого-мандрівника Бальгазара Гакета (1739-1815), який залишив нам цікаві описи гуцульської традиційної культури і побуту кінця XVIII ст., зокрема захоплюючи замальовку виконання гуцульського танцю з топірцем ("гайдук") [13, с. 30-36]. Із Гакетовими замітками про статеві відносини і подружню мораль гуцулів [13, с. 31-32, 35-36] перегукується також повідомлення Г.-І.Бідерманна (почерпнуте із нотаток урядового комісара Райманна з 1804 р.) про існування у гуцулів початку XIX ст. таких пережиткових форм групового шлюбу, коли "жінки перебували ще у загальній власності усіх дорослих чоловіків, чужинців вітали, приводячи до них жінок, і самих жінок вважали невірними" [1, с. 51].

У завершальному п'ятому розділі – "Історія культури", дослідник на основі статистичних даних схарактеризував соціальний і професійний склад населення, розглянув особливості церковного життя, шкільництва, господарської діяльності, поступ урбанізаційних процесів у краї. Правда, тут автор оперує статистичними даними безвідносно до етнічної складової, зосереджуючи у такий спосіб увагу саме на поступі Буковини як адміністративно-територіальної одиниці Австрійської корони, вміло урядованої австрійськими властями.

"Die ungarischen Ruthenen, ihr Wohngebiet, ihr Erwerb und ihre Geschichte" (Інсбрук, 1862-1867). Про історію виникнення й реалізації задуму *монографічного дослідження про закарпатських українців* багато дізнаємося з авторської передмови Г.-І.Бідерманна до першої частини книги "Die ungarischen Ruthenen...". Отримавши посаду приват-доцента у Пештському університеті, Г.-І.Бідерманн на шість років (з 1855 до 1861) поселяється в Угорщині, де в межах своїх наукових зацікавлень, як не менше і службових обов'язків, провадить історичне й економічно-статистичне вивчення краю. Однак вже невдовзі успіх його публікацій у пресі й урядових виданнях, як він сам зізнався у передмові до "Die ungarischen Ruthenen...", "підбадьорив його, наскільки сприяли мовна компетентність та фінансові можливості, зважитися на розв'язання одного з найважливіших питань: висліду етнографічних відносин краю" [3, s. IV]. І Бідерманн береться за призибування матеріалу для з'ясування "історії німецького елемента в Угорщині"¹. Але службове переведення 1858 р. у Кошиці на посаду професора правничої академії змінює плани дослідника і дає поштовх до виникнення нової ідеї – "дослідити насамперед українське плем'я, найменш відоме з-поміж усіх, які населяли Угорщину, тим більше, що з Кошиці чи не найлегше було придивитися до його особливостей, життєвих умов та долі" [3, s. IV]. Упродовж двох років учений активно працює над темою, знаходячи, як він висловився, відгук та дієву підтримку як з боку цісарсько-королівських органів влади, так і від приватних осіб. Під час літніх канікул 1853 р. він з метою доповнення зібраних джерельних відомостей здійснює кілька мандрівок територією компактного проживання угорських українців і призибує матеріал, який "перевершив усі сподівання" [3, s. IV]. Теоретико-методологічною основою свого дослідження Г.-І.Бідерманн обрав, за його словами, "зразкову методику свого незабутнього вчителя з Геттінгенського університету Георга Гансена", услід за ним "прагнучи до об'єктивного сприйняття й оцінювання зображуваних обставин, за допомогою контролю та ревізії по змозі оберігаючи себе від помилок і відмовившись від усіякої вишуканості у мові та надмірності у словах" [3, s. V]. Праця над книгою, особливо над її першою – статистично-географічно-етнографічною частиною просувалася, мабуть, досить швидко, і вона могла з'явитися вже десь у 1860 р. На перешкоді стали наступні службові переведення і пов'язані з ними переселення автора спершу у Братиславу (1860), далі у Грац, а звідти у 1861 р. до Інсбруку, де він наприкінці березня 1862 р. і закінчив працю над першою частиною (так датована передмова до неї), загальним обсягом 160 сторінок – Die ungarischen Ruthenen, ihr Wohngebiet, ihr Erwerb und ihre Geschichte / Von Herm. Ign. Bidermann, Doktor der Rechte, a.ö Professor der Statistik und National-Ökonomie, derzeit an der kais. Universität zu Innsbruck. Innsbruck, 1862. Erster Teil (Statistik, Geo- und Ethnographie). XX, 140 s. Друга частина праці побачила світ 1867 року також в Інсбруку. У передмові до неї

¹ Результати цих досліджень він опублікував вже після повернення в Австрію у книзі "Deutsches Culturleben in Ungarn", яка побачила світ у Відні 1862 року, одночасно з появою "Die ungarischen Ruthenen...".

Г.-І.Бідерманн розкрив причини більш ніж п'ятирічної затримки із продовженням "Die ungarischen Ruthenen...", головними з яких назвав зайнятість професійною діяльністю і особливо відірваність від досліджуваних теренів. Ці труднощі, як зізнається сам автор, спочатку дещо недооцінені, згодом мало що не знеохотили його до дальшої праці над книгою. Однак, писав далі Г.-І.Бідерманн, гору взяло усвідомлення почесного обов'язку, яке він відчував до тих, хто на публічному рівні високо оцінив появу першої частини його праці [4, s. I]. Тому вчений ще з більшою ретельністю занурився у вивчення джерел і вже у 1865 р. видрукував перші п'ять аркушів (80 сторінок) другої частини праці, які проте, зваживши на недостатній рівень викінченості цього фрагмента, не наважився винести на суд громадськості, і продовжив роботу над наступними розділами книги, вирішивши, мабуть, видати другу частину, як і першу, однією книгою. Восени 1867 р. Г.-І.Бідерманн ще раз змінив структуру другої частини і вже опрацьований історичний матеріал видав окремим першим зошитом, бажаючи своєчасно ввести його в науковий обіг, а не затримувати на невизначений час до повного викінчення другої частини: *Die ungarischen Ruthenen, ihr Wohngebiet, ihr Erwerb und ihre Geschichte / Von Herm. Ign. Bidermann, Doktor der Rechte, a.ö Professor der Statistik und National-Ökonomie, derzeit an der kais. Universität zu Innsbruck. Innsbruck, 1867. Zweiter (historischer) Teil. Erstes Heft. IV, 120 s.* У вже цитованій передмові до другої частини вчений проанонсував також зміст другого, завершального зошита та окремого додатку до другої частини книги. Однак ті примірники "Die ungarischen Ruthenen...", які зберігаються у львівських книгозбірнях, цього другого зошита і додатку не мають; ймовірно, вони взагалі не побачили світ.

"Die ungarischen Ruthenen, ihr Wohngebiet, ihr Erwerb und ihre Geschichte" Г.-І.Бідерманна – перше комплексне дослідження історії, статистики, етнографії та виробничої діяльності закарпатських українців, однак не було явищем раптовим та абстрагованим від тогочасної культурної, наукової ситуації у Закарпатті. Якраз навпаки, ця праця була зумовлена станом і потребами наукового вивчення краю (про що, зрештою, зазначає і сам австрійський учений у передмові до книги), і водночас її підготовка та поява мали помітний вплив на подальше розгортання особливо історико-етнографічних студій у Закарпатській Україні. Тому аналіз Бідерманнаної книги неможливий без урахування того наукового і зокрема історико-етнографічного, краєзнавчого контексту, в якому вона постала¹.

Початки етнографічних зацікавлень Закарпаттям сягають першої половини XVIII ст., з того часу маємо фрагментарні відомості етнографічного змісту про українців Закарпаття, які дійшли до нас у різних джерелах: топографічних описах Угорщини, історичних описах єпархій, у рукописних співаниках, збірниках тощо. З початком XIX ст. у працях як українських, так і неукраїнських дослідників Закарпаття поступово було окреслене те коло етнографічних проблем, які стали основою заро-

¹ Про історію етнографічного дослідження Закарпаття детальніше дивись: *Дашкевич Я.* Становлення української етнографії Закарпаття на початку XIX ст. // *Культура і побут населення Українських Карпат* (Матеріали республіканської наукової конференції). Ужгород, 1973. С. 136-147; *Рудловчак О.* До історії вивчення закарпатського фольклору і етнографії в XIX на початку XX ст. // *Науковий збірник Музею української культури у Свиднику / За ред. І.Русинка.* Братислава, 1976. Т. 7. С. 337-386; *Дашкевич Я.* Закарпаття в українській етнографічній науці 40-60-х рр. XIX ст. // *Народознавчі зошити.* Львів, 2003. № 3-4. С. 389-404. Також: *Францев В.* Обзор важнейших изучений Угорской Руси (из отчета о заграничной командировке) / Оттиск из "Русского филологического вестника". Варшава, 1901; *Томашівський С.* Етнографічна карта Угорської Руси / Отдельный оттиск из Сборника по славяноведению. СПб, 1910. Вып. III; *Білоус В.* Етнографічні дослідження на західноукраїнських землях у третій чверті XIX ст. Львів, 2000.

дження у краї окремої наукової дисципліни – етнографії. Перші спроби розв'язати складні питання етногенетичних та етноміграційних процесів у Карпатах бачимо у шеститомній праці "Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovics..." (1799-1805) першого історика Закарпаття *Йоанникія Базиловича* (1742-1821)¹, у статті "История о карпаторосах..." (1804)² відомого освітнього діяча, медика *Івана Орлая* (1770-1829). Цінні етнографічні характеристики українського населення Земплинського, Угочського і Сатмарського комітатів "переважно з автопсії" подав угорський автор *А. Сірмай* у трьох монографіях: "Notitia topographica. Inclyti Comitatus Zempliniensis" (1803), "Notitia historica. Inclyti Comitatus Zempliniensis" (1804), "Notitia politica, historica, topographica. Inclyti Comitatus Ugochensis" (1805) [25, с. 7]. 1812 року відомості про фізичну природу, характер, звичаї та віру закарпатських українців подав німецький часопис "Vaterländische Blätter" у статті "Russniaken in der Marmarosch"³. 1814 року на важливості вивчення українців Закарпаття, їхньої культури, мови наголосив пап'ярх чеської науки *Йозеф Добровський* (1753-1829) у коментарях до вищезгаданої німецької статті, яку він передрукував у своїй "Slovance" [29, с. 9, 38].

Справжнім зачинателем українських етнографічних досліджень у Закарпатті, який добре усвідомлював наукову вагомість етнографічних досліджень, учені вважають *Івана Фогорошія* (також Фогорашій, Фогараші, справжнє прізвище Федорович, 1786-1834) [19, с. 138]. Головний його твір – "Историко-топографическое карпато- или угророссиян описание", не був своєчасно опублікований і згодом загубився, але про його високу наукову вартість судять на основі тих цінних матеріалів (серед них, зокрема, перші на Закарпатті етнографічні замальовки – зображення весілля і похорону), які увійшли до книги словацького етнографа *Йована Чапловича* "Ethnographia Ruthenorum" (закінчена 1832 року, але теж неопублікована). *І. Фогорошія* також уклав збірник народних пісень закарпатських українців, який на початку 1840 років потрапив на рецензію до Михайла Лучкая, його дальша доля невідома. Згаданий *Й. Чаплович* 1829 року опублікував монографію про Угорщину "Gemälde von Ungarn"⁴, в додатку до якої помістив одну з перших етнографічних карт Угорського королівства "Ethnographische Karte des Königreichs Ungarn"⁵, на якій було позначено, щоправда цілком хибно, українську етнічну територію [25, с. 9].

Важливих етнографічних питань торкався у своїх працях *Василь Довгович* (також Догович, справжнє прізвище Дорганич, 1783-1849) – філософ, астроном, літератор, член-кореспондент Угорської Академії наук. У статті "Ethnographiára, mint tudományra szolgálható észrevételek" [Думки, які доводять, що етнографія служить науці] (1827)⁶ він чи не вперше в українській етнографії зробив спробу теоретично визначити предмет і завдання етнографії, методи її дослідження, виступивши проти примітивної описовості, національної упередженості, за певне філософське осмислення результатів етнографічних досліджень [19, с. 139]. Питання етногенезу українського населення Карпат, їхньої традиційної культури (звичаєвість, народний одяг, усна словесність) відображені в історичних й етнографічних працях відомого творця панславистичної

¹ *Basilovits J.* Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovits, olim ducis de Munkacs pro religiosus Ruthenis ordinis sancti Basilii Magni in monte Csernek ad Munkacs anno 1360 factae... Cassoviae, 1799-1805. Т. I-VI.

² *Орлай И.* История о карпаторосах или о переселении россиян в Карпатские горы и о приключениях с ними случившихся // Северный вестник. СПб, 1804. Ч. 1. С. 158-172, 261-276; Ч. 3. С. 267-294.

³ Russniaken in der Marmarosch // Vaterländische Blätter. 1812. № 27. Juli.

⁴ *Csaplovics Johann, von.* Gemälde von Ungarn. Т. I. Pest, 1829.

⁵ Ethnographische Karte des Königreichs Ungarn / Von Johann Csaplovics. Pest, 1829.

⁶ *Dóhóvits B.* Ethnographiára, mint tudományra szolgálható észrevételek // Tudományos Gyűjtemény. évf. 8. Pesten, 1827. 9. köt. S. 3-12.

теорії, діяча болгарського національного відродження *Юрія Венеліна* (справжнє прізвище Гуца, 1802-1839) "Несколько слов о россиянах венгерских...", "О песенлюбии славян закарпатских", "Карпато-русские пословицы" та ін. [24, с. 109-120] Значний вплив на українське наукове життя в Закарпатті мала діяльність *Михайла Лучкая* (справжнє прізвище Попп, 1789-1843) – закарпатського мовознавця, історика, автора шеститомної "Historia Carpatho-Ruthenorum sacra, et civilis (antigua, et recens usque ad praesens tempus)" (1843, залишилася в рукописі)¹, у якій він обґрунтував теорію автохтонності українського населення Закарпаття. Відомо також, що М.Лучкай записував усну словесність закарпатців; одна з таких збірок (кілька закарпатських народних пісень, приказок і загадок) увійшла як додаток до його латиномовної "Grammatica Slavo-Ruthena..."² (1830), доля інших фольклорних записів, які бачив у М.Лучкая 1839 року Яків Головацький, невідома. Одним з перших, хто почав ознайомлювати угорську громадськість з традиційною культурою і побутом закарпатських українців, вважають *Михайла Дулишковича* (1814-1870), автора низки етнографічних нарисів про Мармарошину в угорських наукових та науково-популярних часописах [19, с. 141].

Новий етап у фольклористично-етнографічному дослідженні Закарпаття датують 40-50 роками ХІХ ст. Саме у цей час до вивчення традиційної культури і побуту закарпатських українців звертаються учені, вихідці з інших українських земель. Серед них *Іван Вагилевич*, *Осип Бодяньський*, проте найбільша заслуга у різносторонньому етнографічному вивченні Закарпаття належить *Якову Головацькому* (1814-1888), який упродовж кількох десятиліть був своєрідним активізатором фольклористично-етнографічної праці у краю, знайомлячи також широкі кола європейської громадськості із самотньою народною культурою Закарпаття. У молоді роки Я.Головацький тричі мандрував Закарпаттям. Кожна з подорожей була сповнена цінними етнографічними спостереженнями, які й стали джерельною основою для низки його праць закарпатської тематики: "Cesta po halické a uherské Rusi..." [Мандрівка по Галицькій та Угорській Русі] (1841-1842)³, "Великая Хорватия или Галицко-карпатская Русь" (1841)⁴, "O Halické a Uherské Rusi" [Про Галицьку і Угорську Русь] (1843)⁵. Чимале пожвавлення у фольклористично-етнографічну діяльність закарпатських українців, але вже у 1860 роках, внесла підготовка Я.Головацьким "Народных песен Галицкой и Угорской Руси". 1842 року побачила світ "Історія церковна Нового завіту"⁶ *Андрія Балудяньського* (1807-1853), у якій автор зокрема продовжив дискусію про автохтонність українського населення Закарпаття. Перша в українській етнографічній літературі спроба загального нариса етнографії українців Закарпаття належить українському філологу-класицисту і сходознавцю *Андрієві Дешку* (1821 – після 1868) – "О Карпатской Руси" (написана 1847, опублікована 1850 р.)⁷. А.Дешко також перший із закарпатців на

¹ Переклад цієї праці українською мовою надрукований на сторінках Наукового збірника Музею української культури у Свиднику: *Лучкай М.* Історія карпатських русинів церковна і світська (давня і нова аж по наш час) // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику / За ред. Івана Русинка. Свидник; Братислава; Пряшів, 1983. Вип. 11. С. 45-181 і наступні випуски.

² *Lutskay M.* Grammatica Slavo-Ruthena: seu Vetero-Slavicae, et actu in montibus Carpathicis Parvo-Russicae, seu dialecti vigentis linguae. Budaë, 1830.

³ *J.F.H.* Cesta po halické a uherské Rusi. Sdelena v listech ku priteli do L[vova] // Časopis Českého Muzeum. Praha, 1841. Roč. 15. Sv. 2. S. 183-228; Sv. 3. S. 302-314; Sv. 4. S. 423-437; 1842. Roč. 16. Sv. 1. S. 42-62.

⁴ *Z.* Великая Хорватия или Галицко-карпатская Русь // Москвитянин. Москва. 1841. Ч. 6. № 11. С. 213-232; № 12. С. 457-467.

⁵ *J.F.H.* O Halické a Uherské Rusi // Časopis Českého Muzeum. Praha, 1843. Roč. 17. Sv. 1. S. 12-52.

⁶ Перше видання латинською мовою у Кошицях 1842 р., друге – угорською мовою у Пряшеві 1846 р., третє – українською у Відні 1852 р.

⁷ О Карпатской Руси // Киевлянин. Москва, 1850. Кн. 3. С. 19-31.

підставі власних етнографічних спостережень наголосив на близькості традиційної культури українців із Закарпаття та Великої України. 1850 року в обороні теорії автотонності закарпатських українців виступив також відомий тогочасний угорський публіцист і літератор *Карло Месарош* (також Мейсарош, 1821-1890) – "A magyarországi oroszok története" [Історія угорських українців]¹.

З кінця 1840 – початку 1850 років важливим стимулюючим чинником у поживленні народознавчої праці серед закарпатських українців була діяльність *Пряшівської літературної спілки* (1850-1853) і особливо фольклористично-краєзнавчі настанови її організатора – відомого діяча закарпатського культурного відродження *Олександра Духновича* (1803-1865). 1848 року він підготував етнографічний нарис про західні землі Закарпаття "О народах крайнянских или карпато-россах угорских, под Бескидом в Земплинской, Унгской и Шариской столицах живущих" (залишився в рукописі), який поряд із згаданим вище нарисом А. Дешка вважають етнографічними працями, що дають найдавнішу й доволі цілісно опрацьовану картину побуту і звичаїв закарпатських українців другої чверті XIX ст. [18, с. 394-395]. О. Духнович також автор "Краткой истории угорских русинов" (1851)², а на початку 1860 років він уклав збірку народних пісень з нотами та власних поетичних творів, написаних за народнопісними зразками (збірка не була опублікована, згодом зникла). Народознавчі зацікавлення О. Духновича визначили й напрями діяльності заснованого у 1850 р. з його ініціативи просвітницького товариства *Пряшівська літературна спілка*, програма якого поряд із організацією літературного життя закарпатських українців передбачала також провадження етнографічних студій, створення краєзнавчого музею. Було розгорнуто досить широке як на той час збирання фольклорно-етнографічного матеріалу. У співпраці з товариством чи паралельно з ним на цьому полі трудилися *Олександр Павлович*, *Степан Мустиянович*, *Іван Добей*, *Микола Михалич*, *Іван Вислоцький*, *Йосиф Петрашович*, *Олександр Гомичко*, *Микола Нодь* та ін. Упродовж 1850 років активно записував українські народні пісні закарпатський літератор *Олександр Павлович* (1819-1900). 1860 року він уклав "Сборник песней и преданий, живущих в сердцах и устах Маковицкого люда", який передав Я. Головацькому (побачив світ 1866 р. у збірці "Народные песни Галицкой и Угорской Руси", де Я. Головацький помістив його без авторської післямови). Інша праця О. Павловича, етнографічний нарис про жителів околиць Бардієва "Kilka szczegółów etnograficznych", написана на замовлення польського історика й етнографа *Евгеніюша Яноти*, увійшла як окремий розділ до книги Е. Яноти "Bardujów. Historyczno-topograficzny opis miasta i okolicy" (1862)³.

Правда, більшість своїх прагнень цей просвітницький осередок так і не зміг зреалізувати у зв'язку з несприятливими умовами для розвитку українського національного життя в Угорщині другої половини XIX ст. Зокрема гостро бракувало можливостей для публікації результатів досліджень. Чимало цінних історико-етнографічних праць згаданих закарпатських діячів залишилося в рукописах, деякі згодом затратилися або ж загинули (праці С. Мустияновича, Є. Бачинського, О. Чачковського), ще деякі були використані у працях інших, часто іноземних авторів (збірники Є. Бачинського, О. Павловича, І. Талапковича та ін.) і нерідко без вказівки імені своїх справжніх авторів. Яскравим прикладом такої ситуації на науково-видавничій ниві у тогочасному Закарпатті можуть бути безрезультатні спроби закарпатських діячів *Олександра*

¹ *Mészáros K.* A magyarországi oroszok története. Pest, 1850.

² Краткая истории угорских русинов // Вістник для русинов Австрійської держави. Відень, 1851. № 147. С. 586-587; № 148. С. 591-592. Стаття підписана криптонімом "...46".

³ *Janota E.* Bardujów. Historyczno-topograficzny opis miasta i okolicy. Kraków, 1862.

Духновича, Анатолія Кралицького, Миколи Бачинського видати збірник творів закарпатської народної уснопетичної творчості. Гаряче підтримувані місцевою інтелігенцією, яка досить активно відгукнулася на заклики збирати фольклорні матеріали, ці плани однак розбилися об труднощі наукового плану, пов'язані із укладанням таких збірників, але головно об відсутність мінімальних можливостей для їхньої публікації. Як результат, частина надісланих згаданим діячам рукописних фольклорних збірок була надрукована поза межами Закарпаття, у збірниках Якова Головацького¹, Григорія Де-Воллана, інша частина так і не побачила світу, осівши у розрізаних приватних рукописних фондах, чимало цінного фольклорного матеріалу взагалі загинуло.

У 1850 роках чимало цінних топографічно-етнографічних описів Закарпаття було зроблено на замовлення австрійських урядових структур. На прохання дирекції адміністративної статистики окружна влада розсилала в деканальні управління спеціальні циркуляри з вказівкою збирати й надсилати їй матеріали про "фізичні й моральні прикмети місцевого населення". Така інформація призначалася зокрема як джерельний ілюстративний матеріал для широкого етнографічного дослідження Австрійської монархії австрійського етнографа і статистика *Карла Черніта* "Ethnographie der Österreichischen Monarchie" (1855-1857). Цей учений також уклав "сумлінну й об'єктивну" етнографічну карту Габсбурзької монархії "Ethnographische Karte der Österreichischen Monarchie" (1855)², подавши у ній загальний огляд етнічної території закарпатських українців [25, с. 9-10].

Результатом таких урядових акцій стала чимала кількість різноманітних описів (окремих сіл, місцевостей чи цілих регіонів, комітетів, повітів), більшість яких, щоправда, осіла в австрійських і угорських службових архівах, так і залишившись невідомою широкій громадськості [7, с. 25-27]. Відповіддю на запити урядових структур був опис Мармароського та Берегівського комітетів закарпатського священика *Степана Мустияновича* (1807-1865) "Topographica Descriptio Ruthenorum in Comitatus Marmarosis et Beregh habitantium" [Топографічний опис русинів, які проживають у Мармароському і Берегівському комітатах] (1851). Цей опис не був опублікований, однак і в рукописному вигляді він набув популярності у тогочасних наукових колах, згодом праця було втрачено. Така ж доля спіткала ще одне етнографічне дослідження С.Мустияновича – "О русинах в Венгрии и Галиции", завершене у 1857 р. 1856 року також як відповідь на урядовий запит священик *Антон Сабад* підготував і надіслав у Пешт топографічно-статистичний опис села Студене³. 1858 року окружний суддя з Волового *Осип Чачковський* передав намісництву у Кошицях історико-етнографічний нарис "Darstellung der Marmaroser Verchovina" [Опис Мармароської верховини], дальша доля рукопису невідома.

У контексті співробітництва галицьких і закарпатських українців заслуговує на увагу діяльність галицького історика, мовознавця *Антоня Петрушевича* (1821-1913),

¹ Про історію постання і джерела "Народных песен Галицкой и Угорской Руси" Я.Головацького є цінні праці Олени Рудловчак, яка зокрема розшукала, опрацювала та опублікувала використані і невикористані у цьому збірнику рукописні фольклорні збірки закарпатоукраїнських фольклористів XIX ст. Дивись, наприклад: *Рудловчак О.* Збірник західноукраїнських народних пісень Я.Головацького і першоджерела вміщених у ньому закарпатоукраїнських пісенних текстів // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику / За ред. І.Русинка. Братислава, 1980. Т. 9. Кн. 1. С. 83-133; *Рудловчак О.* Закарпатоукраїнські фольклористи і їх фольклорні записи 50-60 років минулого сторіччя в рукописних фондах Якова Головацького // Там само. Братислава, 1983. Т. 11. С. 183-493.

² *Czoernig Karl Freiherrn von Czoernig.* Ethnographische Karte der Österreichischen Monarchie, entworfen von Czoernig Karl Freiherrn von Czoernig, herausgegeben von der k.k. Direktion der administrativen Statistik. Wien, 1855. Masstab 1 : 864000.

³ *Сабад А.* Студеное // Новий світ. Унгар, 1872. Ч. 23.

який майже до кінця свого життя був стимулятором та опорою етнографічно-фольклористичних досліджень Закарпаття. Він одним із перших виступив у закарпатській пресі (у "Церковной газете", "Церковному віснику", 1856-1858 pp.) з програмою і заклик до збирання, публікування і вивчення фольклорно-етнографічних пам'яток краю, намагаючись активізувати до цієї праці насамперед сільську інтелігенцію.

1860 року *Євген Бачинський* (1818-1898), парох села Люти, підготував вельми цінний, як відгукувалися сучасники, історико-етнографічний опис Ужанського та Берегівського комітатів "Descriptio Verchovinae Unghensis et Bereghiensis" [Опис Ужанської та Берегівської верховини]. Опис не був опублікований, дальша доля рукопису невідома. Ще одна праця С.Бачинського, збірник "Песни Верховинцев, песни собраные в Берегском, Угочском и Марамарусском комитатах", увійшла у публікацію російського журналіста й етнографа *Григорія Де-Воллана* "Угро-русские народные песни" (1885) [20, с. 179-211].

Уже такий загальний огляд історико-етнографічних, фольклористичних досліджень Закарпаття до початку 1860 років дає змогу виявити тенденції, які склалися на час підготовки книги "Die ungarischen Ruthenen..." і, без сумніву, визначали основні напрями роботи австрійського вченого над монографією про закарпатських українців. З одного боку спостерігаємо поступову активізацію вивчення історії, етнографії, словесності Закарпаття, яка на кінець 1850 – початок 1860 років виявилася насамперед у нагромадженні фактографічної бази, у конкретизації наукової проблематики названих галузей; бачимо також перші спроби узагальнених історико-етнографічних досліджень про Закарпаття (праці А.Дешка, К.Месароша) і намагання скоординувати зусилля місцевої інтелігенції задля вивчення краю (заходи Пряшівської літературної спілки, заклики у періодиці). З іншого боку, проваджена австро-угорськими властями політика національного утиску закарпатських українців фактично зводила нанівець ці починання. Ті незначні за кількістю і квалі за силою впливу на громадськість товариства і друковані органи, що ледь животіли на Закарпатті середини XIX ст., просто не могли створити належних умов для народознавчої праці у краю і скерувати її в русло системної наукової діяльності, бракувало елементарних можливостей для публікації досліджень. Як наслідок – навіть та незначна історико-етнографічна література, яка, незважаючи на всілякі перешкоди, все ж виходила з-під пера закарпатських авторів, найчастіше так і залишалася в рукописах, а чимала частка згаданих вище опублікованих досліджень побачила світ за межами Закарпаття (у Львові, Відні, Кракові, Петербурзі, Москві – куди фактично і перемістився центр ваги наукового вивчення Закарпаття). Звісно, що за таких умов говорити про їхній широкий суспільний і науковий резонанс у самому Закарпатті зайве, деякі були просто недоступними місцевим читачам.

Отож, не дивно, що в очах австрійського дослідника, який вирішив взятися за вислід етнографічних відносин краю, закарпатські українці постали як "плем'я найменш відоме з-поміж усіх, які населяли Угорщину" [3, s. IV], а свою монографію про це плем'я він розпочав із детального з'ясування джерельної бази досліджуваної проблеми. Вже у передмові до першої частини книги Г.-І.Бідерманн зазначив, що необхідний матеріал він почерпнув у бібліотеці Пештського університету, в Угорському національному музеї, у бібліотеці Угорської академії наук, а також у багатій книгозбірні Кошицького єпископа, у бібліотеках євангельського ліцею у Братиславі та протестантської колегії у Пряшеві. Тобто, за межами Угорщини, принаймні у книгозбірнях Львова, він не працював, що значною мірою пояснює, чому поза його увагою залишилися праці учених-закарпатців, які вийшли друком у Галичині чи в Росії.

Список використаних джерел книги складається з трьох розділів: а) *друковані праці*; б) *рукописи* і в) *усні повідомлення*, і, як зазначено у примітці, не містить тих джерел, з яких автор почерпнув лише окремі відомості [3, s. IX-XVI]:

а) розділ *друковані праці* містить 35 найменувань публікацій головно німецькою, латинською та угорською мовами, які з'явилися у часі з 1641 до 1861 р. Серед них вже згадані вище книги *Йоанніа Базилевича* "Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovics..." (1799-1805), три монографії угорського автора *А. Сірмая*, праця словацького ученого *Йована Чапловича* "Die Marmaroser Gespansschaft" (1821), дві статті про закарпатських українців у німецькому часописі "Ausland" за 1837 та 1857 рр. (без вказівки автора, але це не німецькі переклади статей Якова Головацького у "Ausland'i"), стаття *Якова Головацького* "O Halické a Uherské Rusi" у "Časopis Českeho Muzeum" (1843) (Г.-І.Бідерманн, мабуть, не знав її автора, захованого за криптонімом "J.F.H.", у Бідерманна помилково "L.F.H."), названа вище праця угорського вченого *Карла Месароша* "A magyarországi oroszok története" (1850) та "Промова..." (1861) посла угорського сейму *Адольфа Добрянського*;

б) розділ *рукописи* містить 74 найменування рукописних праць, тут же автор вказав ще на шість джерел (урядові архіви, санітарні, господарські, фінансові звіти, особисті нотатки службовців), численними документами яких він також скористався у своїй праці. Рукописи склали основу джерельної бази Бідерманнового дослідження, були об'єктом пильної джерелознавчої роботи вченого. Прикметно, що список опрацьованих рукописних праць розпочинає шеститомна "Historia Carpatho-Ruthenorum..." (1842) *Михайла Лучкая*. У плані історико-етнографічного вивчення краю важливим кроком було залучення цінних матеріалів (історико-топографічних описів), які на замовлення намісництва у Кошицях збирали і надсилали туди місцеві урядовці, священики. Г.-І.Бідерманн використав 20 таких рукописів, серед них праці українських авторів: "Darstellung der Marmaroser Verchovina" (1858) окружного судді *Осипа Чачковського*, "Geschichtliche Nachrichten über die Gemeinde Lukó im Sároser Komitate" греко-католицького священика з Лукова *Івана Михаловича*, дві рукописні роботи відомого угорського фольклориста-ентузіаста, збирача і перекладача творів української усної словесності *Теодора Легоцького* "Historisch-statistische Beschreibung der ehemaligen Festung Munkács", "Geschichte des Basilitenklosters am Csernekhegy nächts Munkács". Кілька цінних рукописів Г.-І.Бідерманн зібрав також, особисто контактуючи в процесі роботи над книгою з науковцями, інтелігенцією краю. З-поміж праць українських авторів насамперед потрібно назвати історико-топографічний опис *Степана Мустияновича* "Topographica Descriptio Ruthenorum in Comitibus Maramaros et Beregh habitantium" (1851), який Бідерманнові передав Віктор Добрянський; трактат *Євгена Бачинського* "Descriptio Verchovinae Unghensis et Bereghensis" (1860), написаний, за словами Г.-І.Бідерманна, дуже докладно, натхненно й піднесено [3, s. 74]; розвідку *Олександра Павловича* "Über den Sároser Dialekt". У примітці до списку використаних джерел Г.-І.Бідерманн зазначив, що ці рукописи є його власністю. А це дає підстави сподіватися, що названі праці, які сучасна українська наука вважає втраченими, можуть зберігатися в особистому архіві австрійського вченого, цілком імовірно – в Інсбруку, в австрійському місті, де він прожив останні 20 років свого життя;

в) розділ *усні повідомлення*, тут Г.-І.Бідерманн назвав вісім осіб різного фаху (судді, судовий секретар, лікарі, управитель), які усно консультували його з різних питань. Серед них згадано греко-католицького священика з Лютої *Євгена Бачинського*.

Ця сумлінність, з якою Г.-І.Бідерманн описав увесь шлях підготовки своєї книги, перелічив використані у ній праці, назвав своїх співробітників, дає нам сьогодні змогу відчуту ту атмосферу, в якій працював австрійський учений, і краще зрозуміти його внесок у розвиток історико-етнографічного вивчення Закарпаття. Ми бачимо перед собою не лишень кабінетного вченого, який скрупульозно опрацював основні книгозбірні й архіви Угорщини і вивчив майже всі доступні йому на той час праці й матеріали про українське Закарпаття (особливо роботи українських авторів) як у друкованому, так і в рукописному вигляді, але й поставив собі за мету de visu пізнати

край, його мешканців, культуру, історію, економіку. Як "вродженому німцеві" і державному посадовцеві (він, нагадаємо, викладач правничої гімназії) перед ним відкриваються двері цісарсько-королівських урядових інституцій Угорщини, йому надають консультації, необхідну документацію урядові службовці. Разом з тим як людина молода й діяльна він налагоджує широкі контакти з інтелігенцією, з усіма, хто цікавився науковим вивченням закарпатського краю. У своїй подяці тим, хто взяв "велику особисту участь у підготовці книги", він називає імена 33 осіб, серед яких і кошицький римо-католицький єпископ, кілька радників різних рівнів та інстанцій, судді, писарі, професори, шкільні вчителі [3, s. VII-VIII]. Звідси довідуємося, що активними українськими співробітниками австрійського вченого були *Віктор Добрянський* (1816-1860), прашівський канонік, культурно-освітній діяч Закарпаття, тривалий час головний радник з шкільних питань Ужгородського шкільного округу, це він передав Г.-І.Бідерманнові згадану вище рукописну працю С.Мустияновича; ужгородський канонік *Василь Гаджета* (1814-1880) і закарпатський священик *Євген Бачинський* (1818-1898), якого Г.-І.Бідерманн назвав своїм "шановним приятелем" і з яким співпрацював найактивніше. Євген Бачинський згаданий у книзі серед осіб, які надавали автору усні консультації, він же передав для використання Бідерманнові рукопис свого опису "Descriptio Verchovinae Unghensis et Bereghiensis". Відомо також, що з Г.-І.Бідерманном співпрацював ще один закарпатський діяч – *Олександр Павлович*, літератор, збирач українського фольклору, який активно допомагав таким дослідникам Закарпаття, як Я.Головацький і Е.Янота. Він надав Г.-І.Бідерманнові етнографічні матеріали про українське населення Маковиці (біля Бардієва), подарував власну рукописну працю про шариський діалект "Über den Sároser Dialekt" і навіть намагався за допомогою церковної адміністрації організувати для нього збір матеріалу, але це йому не вдалося [18, с. 399]. Наприкінці передмови Г.-І.Бідерманн згадує також імена *Йосифа Іречека* (1825-1888), чеського філолога і політичного діяча, укладача ініційованої австрійським урядом системи латинки для української мови, та *Михайла Осадци* (1836-1865), українського мовознавця і педагога, яким дякує за коректуру вжитих у праці українських слів, переданих латинськими літерами [3, s. VIII].

Як бачимо навіть на основі відомостей, почерпнутих з самої лише книги "Die ungarischen Ruthenen..." (аналіз Бідерманнового архіву, звісно, значно поглибив би наші знання), праця австрійського вченого над монографією про закарпатських українців мусила мати чималий резонанс у науковому середовищі краю і, гадаємо, була одним із тих стимулюючих чинників, які з початком 1860 років спричинилися до поживлення фольклористично-етнографічної діяльності закарпатських українців. Водночас, як слушно зазначає Я.Дашкевич, "не можна забувати про те, що досягнення його [Г.-І.Бідерманна. – А.В.] як дослідника Закарпаття ґрунтуються в значній мірі на приятельській допомозі ряду місцевих вчених і громадських діячів. Не маючи можливості публікувати рукописи своїх етнографічних праць, вони передавали їх в розпорядження інших дослідників, дослідників з більшими видавничими можливостями – й у цей спосіб виконували свій патріотичний обов'язок перед своїм народом і своєю вузькою Батьківщиною" [18, с. 399]. Результат такої співпраці – книга "Die ungarischen Ruthenen...", без сумніву зайняла виняткове місце в історії наукового дослідження Закарпаття.

Про комплексний підхід австрійського автора до вивчення українського населення закарпатського краю яскраво свідчить структура книги, перша частина якої окрім розглянутих вище передмови та списку використаних джерел містить такі розділи: 1. Назва, поширення та походження закарпатських українців (назва, загальна чисельність та поширення, походження). 2. Нарис про територію компактного проживання

закарпатських українців (межі та площа, фізіографія та склад ґрунтів, клімат, природна родючість, природні ресурси, водні та сухопутні шляхи). 3. Характеристика закарпатських українців (етнографічний поділ: а) верховинці, б) долиняни, в) пословачені українці. Додаток: українські гірняки. Загальні зауваження про освіту закарпатських українців). 4. Виробничі галузі закарпатських українців (сільське господарство, гірнична промисловість, промислове виробництво, торгівля, транспорт. Інтелектуальна праця для церкви, держави, школи й науки. Загальні зауваження про економічне становище народу). Друга – історична частина книги (власне перший зошит цієї частини) складається з передмови, вступу та двох розділів: 1. Вік та спосіб розселення українства в Угорщині. 2. Огляд конституційної та адміністративної історії краю.

Із багатого змісту аналізованої праці дозволю собі вихопити окремі пункти, які дають змогу схарактеризувати особливості етнографічного методу дослідження Г.-І.Бідерманна й кидають світло на специфіку тогочасного суспільного й культурного життя закарпатського українства. Для з'ясування останнього моменту етнографічний стиль Г.-І.Бідерманна подає багато цікавого матеріалу. Найперше тому, що за своїм характером "Die ungarischen Ruthenen..." – це актуальне етнографічне дослідження, у якому традиційна культура, побут й заняття народу зображені не у минулому, а в реальному часі й просторі, й, відповідно, у тісному зв'язку з іншими актуальними реаліями й сторонами народного життя (як ось культурно-освітній поступ, національне самоусвідомлення, політичні устремління, міжнаціональні взаємини закарпатських українців 1860 років).

На такий спосіб етнографічного зображення натрапляємо вже на перших сторінках книги, де автор з'ясовує зокрема етнічну самоназву й належність закарпатських українців і з яких можна легко простежити усю не стільки складність, скільки зумисну заплутаність етнічних питань в Австрійській імперії першої половини ХІХ ст. Обізнаний із цими нюансами, Г.-І.Бідерманн не обмежився звичною констатацією етноніму, але шляхом зіставлення існуючих у краї назв українців¹ та обґрунтованого заперечення хибних і тенденційних тлумачень переконливо підвів до визначення українців Закарпаття як "частини малоросійського (русинського) народу, який замешкує всю Східну Галичину, Буковину та частину Російської імперії" [3, с. 1].

Саме такий об'єктивний науковий підхід, позбавлений політичної кон'юнктури, і дав змогу Г.-І.Бідерманнові здійснити глибоке як на той час дослідження закарпатських українців, яке не затратило своєї цінності й у пізніші часи. Позитиви цього підходу виявили себе вже у наступному пункті праці – визначенні загальної чисельності та території проживання закарпатських українців. Взявши до уваги факти різного тлумачення етнічної належності українців Закарпаття, дослідник не прийняв на віру результати офіційного перепису населення імперії 1851 р. (який подав загальну кількість закарпатських українців у 321 598 осіб), але, порівнявши їх із пізнішими даними з 1857 р. (391 843 особи) та власним аналізом регіональної статистики (особливо по комітатах, де українців через недосконалість ідентифікації перепису або ж зумисне зараховували до числа інших етносів), прийшов до висновку, що вже на 1857 р. їх

¹ Г.-І.Бідерманн зіставив назву "русин" ("Ruthene") як самоназву українського населення Угорського королівства, яка водночас була вживана і в угорській адміністрації, щоправда в іншому значенні – на позначення вірних греко-католицької церкви, які не є румунами, що, однак, призводило до численних непорозумінь; угорську форму цього етноніма "ogoszok"; назву "русняк" ("Ruŕniak"), вживану угорцями зі зневажливим відтінком як на позначення власне українців, так і загалом слов'ян грецького обряду, якою також користувалися і самі закарпатські українці, називаючи так своїх одноплемінців, які перейшли до римо-католицької чи протестантської церкви.

мало би проживати в Угорщині понад 450 000 осіб, а на час дослідження (1861-1862 рр.) їхня загальна чисельність мала би становити близько 500 000 осіб.

Цікавий контекст міжнаціональних взаємин українців Закарпаття постає під час аналізу третього, етнографічного, розділу книги – "Характеристика закарпатських українців". Найперше, саме українське населення краю автор цілком вірно не характеризує як "однорідну людську масу", але на основі доволі скупих праць попередників і більше з досвіду власних спостережень умовно ділить їх на три основні групи: а) *верховинці* – населення сусідніх із Галичиною високогірних районів Мармароського, Березького та Ужанського комітатів; б) *долиняни* або *блахи* (влахи) – населення низинних районів вище названих комітатів, а також Сатмарського, Угочанського та Саболчського комітатів; в) більше або менше *пословачені українці*, які заселяють Земплінський, Шариський, Абауйський та Списький комітати. Серед останніх виокремлює локальні групи "*чотаків*" та "*сотаків*", окремо згадує про "*українських горян*" у *Спиші*, "*лишаків*" та "*леммаків*", а також про українські колонії в Бачці. В оцій спробі з'ясування етнографічної розмаїтості українського населення Угорщини бачимо намагання ученого поєднати давні чужі відомості з власними спостереженнями, звідси й відсутність єдиного підходу до розмежування й найменування регіональних етнографічних груп. Однак саме досвід особистого знайомства з населенням, вивчення краю на місці забезпечили належний рівень праці, так що сучасний дослідник зможе без значних проблем відчитати в зображених у книзі "народних групах" (Volksgruppen) закарпатських українців сучасні етнографічні групи українського населення (гуцулів, лемків та їхні локальні підгрупи).

Етнографічний аналіз окреслених груп Г.-І.Бідерманн проводить за чіткою схемою: антропологічна характеристика, духовний склад та риси характеру, моральні засади, релігійність, світогляд, звичаї та обряди, побут, садиба, ноша, особливості діалекту. Опрацьовуючи ці пункти, він користується порівняльним методом, зіставляючи реалії культури й побуту як у межах народної традиції самих русинів, так і порівнюючи їх з подібними реаліями сусідніх народів. При цьому автор не уникає нагоди заповнювати прогалини чи виправляти перекручення й тенденційні погляди, які часто навіть зумисне поширювала тогочасна угорська адміністрація щодо українського населення краю. Його зауваження дають змогу відкрити чимало прихованих сторін національного буття та міжнаціонального контексту українців у Габсбурзькій імперії, які не афішували чи замовчували. Наведу лише найістотніші приклади такого бачення угорською адміністрацією українського населення, з якими доводилося стикатися Г.-І.Бідерманнові і які він як учений не міг прийняти на віру чи обійти мовчанкою. Так, описуючи розумовий склад та особливості мислення верховинців, Г.-І.Бідерманн зазначав, що "духовна обдарованість та розумові здібності верховинця є значно різноманітнішими, ніж зазвичай вважають. Він має талант до усних рахунків, міцну пам'ять і надзвичайно жваву фантазію..." [3, s. 73]. В іншому місці, говорячи загалом про проблеми освіти й шкільництва в руських комітатах Угорщини, дослідник аргументовано довів безпідставність занижених оцінок освітніх здібностей угорських русинів: "Щодо загальних здібностей закарпатських українців до освіти, то вони значно вищі, аніж звичайно прийнято вважати в Угорщині. Я не лише мав змогу переглянути письмові роботи і малюнки дітей українських селян з усіх частин закарпатського краю, які виявляють їхню високу обдарованість, але й ознайомився з чималою кількістю оригінальної літературної продукції, творцями якої є українці" (серед яких згадав укладача української граматики Михайла Лучкая, "автора численних аскетичних писань і української читанки для початкових шкіл" Олександра Духновича та ін.)

[3, s. 97]. Натомість високий рівень безграмотності українського населення, особливо гірських районів, Г.-І.Бідерманн пояснював недосконалістю освітньої системи в Угорщині, де "лише незначна кількість звичайних сільських шкіл упорядкована згідно з державними нормами..., а це значить, що переважна більшість цих шкіл не має ані надійної бази, ані передбаченого загальною шкільною програмою відповідного обладнання" [3, s. 98-99]. Як наслідок, вражаючи факти, що співвідношення дітей, які відвідують школу, до загальної їх кількості становить 1 : 25, і "заледве половина призваних до військової служби школярів мала змогу регулярно відвідувати заняття, а більшість учителів, як уже було згадано, є людьми неосвіченими..." [3, s. 99]. Безпідставними вважав Г.-І.Бідерманн також звинувачення закарпатських українців у ледарстві та непридатності до теслярювання й інших робіт з деревом, вказавши на численні традиційні ремесла, якими вони займалися з безсумнівною майстерністю [3, s. 74].

Не менш цікаві рефлексії складного суспільно-політичного й культурного життя українського суспільства 1860 років знаходимо у другій, історичній частині книги. Тут викладу власне історії походження та буття українців в Угорщині передуює розлогий (на 38 сторінок) вступ, у якому автор, щоб чітко з'ясувати для читачів вихідні поняття своєї праці, аналізує три пункти: 1) про спорідненість українців та росіян; 2) про сучасну територію проживання українців; 3) про відповідність та обґрунтованість етноніму "русини" (Ruthenen). Ці пункти, щонайменше перший і третій, безперечно були викликані поживанням у 1860 роках російської панславистичної агітації і відповідно посиленням серед руської інтелігенції Угорщини ідеології москвофільства. На протипагу проголошуваній москвофілами-"об'єдинителями" теорії єдності українців та росіян Г.-І.Бідерманн, опираючись на свідчення широкого кола давніх та тогочасних авторів про антропологічний склад, менталітет, культуру, побут та звичаї, світогляд, суспільно-політичні традиції обох народів, прийшов до висновку про різочу відмінність між ними у расовому, історичному та культурному планах, причини якої вбачав у відмінності походження українців та росіян. Українців разом із сербохорватами Г.-І.Бідерманн називає "єдиними правдивими репрезентантами слов'янства на сході, які зберегли свій первісний характер" [4, s. 1]. Натомість росіяни, на його думку, є фінно-татарського походження, а "своїми без сумніву лише поверховими слов'янськими рисами, що їх виставляють на огляд, вони повинні завдячувати контактам своїх фінно-татарських предків з українцями; а поширені особливо у новіші часи спроби пов'язати походження російського народу зі слов'янськими автохтонами мають на меті лише затемнити цей факт" [4, s. 1].

Із подій загальноукраїнського значення у книзі Г.-І.Бідерманна відбилося поживання національно-культурного життя та поступове викристалізування державно-політичних устремлінь українців на початку 1860 років, які він охарактеризував із подиву гідною передбачливістю: "Це [придушення царським урядом українських самостійницьких ідей. – А.В.] переконує, що також підросійські українці ще в жодному випадку не зреклися бути самостійним народом (ein Volk für sich sein); і що вони виношують далекоглядні плани, які, хитнеться колись російський колос, легко завдадуть йому смертельного удару. Адже є їх у Росії понад 12 мільйонів, а **з-поміж них – тисячі окриленних лицарів** [підкреслення Г.-І.Бідерманна. – А.В.], батьки яких часто змушували тремтіти колишнє Польське королівство!" [4, s. 11] Коментарі, гадаю, зайві.

Поява Бідерманнної книги одразу ж отримала помітний резонанс в українському освіченому середовищі, зумовлений значною мірою зацікавленням, яке викликав серед закарпатської інтелігенції вже сам факт, що австрійський учений готує монографічну

працю про українців Закарпаття, "людей от прадавна невидимых и неслышимых", як писав один невідомий дописувач львівської газети "Слово". Першими дуже оперативно відгукнулися галицькі українці¹ – *Амвросій Шанковський* (греко-католицький священник, галицький громадський діяч, публіцист, краєзнавець, гімназійний учитель) на сторінках львівського "Слова" за 26 травня – 2 червня 1862 р. опублікував невеликий відгук, у якому заповзвся "познакомити честных родимцов с содержанием того так важного и з каждого взгляду отличного сочинения" [30, ч. 41, с. 161]. Автор відводить Бідерманновій праці окреме місце в тогочасній іноземній Україні, обсипає австрійського вченого усілякими похвалами і ставить його в приклад усім іншим іноземцям, як "мужа уталантованного", який "силы свои посвящает добру земли, которая дае ему пропитание и котру за тое полюбити и ей отведчатися повинно" [30, ч. 41, с. 161], на відміну від тих, котрі "кливетають русинов перед свитом, посуждають их о якись там нечистые намерения, или берут нам за зло горячее наше народолюбие и смешными выставляють або утопиями называют справедливые наши требования..." [30, ч. 41, с. 161]. Далі А.Шанковський коротко зреферував зміст першої частини "Die ungarischen Ruthenen...", відзначивши такі позитиви дослідження, як ґрунтовність опрацювання джерельної бази, "ясное и точное" визначення етноніму "русин" та етнічної приналежності закарпатських українців: "в том взгяде довел автор, що лучше понимает то, чего у нас даже и просвещенные понятия или не могут, или не хотят" [30, ч. 41, с. 162]. "З каждого взгляду дуже занимательным" назвав оглядач і розділи про походження та розселення українців в Угорщині. Не менш промовисто про значення праці свідчить висновок А.Шанковського: "дело тое так важное поручаемо почтенным нашим родимцам освидчаючи, що тое в жадной библиотеци русской так публичной, яко и приватной браковать не повинно" [30, ч. 43, с. 168].

Такі ж захоплені відгуки надходили і з самої Угорської Русі. Словами "недавно не были Руси на Руси, а теперь уже и в Угорщине русский народ родился" невідомий дописувач "Слова" привітав появу у 1862 р. двох праць про закарпатський край: книгу Г.Бідерманна "Die ungarischen Ruthenen..." та згадане вище дослідження Є.Яноти "Bardujów. Historyczno-topograficzny opis miasta i okolicy", розгляду якого власне і присвячено цей допис. Прочитавши "Die ungarischen Ruthenen..." Г.-І.Бідерманна, писав дописувач високим штилем ("язичієм"), "мы... изъявили благосердному сочинителю чувство истинной благодарности сердечным изречением "Боже запласть!", которое высокоученный муж благосклонно от нас принял" [6, с. 249].

Зі спробами науково-критичного розбору книги "Die ungarischen Ruthenen..." виступив ужгородський журналіст *Олександр Гомичко* (також Гомичка, Гомичков). 1864 року він опублікував статистичний нарис про українців Закарпаття "Нечто о нас самих", задуманий як доповнення до першої частини праці Г.-І.Бідерманна. У цьому нарисі він дав стислу, з претензією на синтетичність, етнографічну характеристику трьох етнографічних груп – верховинців, долишняків та пословачених українців [18, с. 399]. Вдруге до праці Г.-І.Бідерманна О.Гомичко звернувся 1867 року на сторінках ужгородської газети "Свет" у просторому нарисі "Русский народ в Угорщине (критическое извлечение из сочинения Г.Бидерманна)", у якому зреферував зміст та подав свої коментарі до окремих моментів першої частини "Die ungarischen Ruthenen...". Працю австрійського вченого він назвав "первым и единственным сочинением в сем роде. Никто никогда еще не списал этнографию и историю угорско-русского

¹ Передмова до першої частини "Die ungarischen Ruthenen..." датована кінцем березня, а перша рецензія – 26 травнем 1862 р.

народа так подробно, так обширно, так изрядно, как Г.Бидерманн, который, употребляя всех доньнешних в этом предмете авторов, начав от ветхого даже до нового времени, разбирая все, что о нас узнать и знати можно, дал нам книгу в руки, из которой мы самых себя узнать и узнать можем" [16, ч. 18]. Оскільки дослідження вийшло німецькою мовою і "с изъятием немногих нас большинству образованных людей русского народа в Угорщине есть оно неприступным", О.Гомичко вирішив "обнародовати головные черты его...", а то с критикою, надеясь, что сделаем с тем услугу читателям нашим, достойную толиких трудов господина сочинителя и поучительную для всех нас" [16, ч. 18]. Однак йому не вдалося провести задекларований критичний розбір на належному рівні головно через брак фахової обізнаності, як не менше і через суспільно-політичну заангажованість, яка найбільше виявила себе у питанні етнічної належності українців Закарпаття. Палкий прихильник москвофільської ідеології, автор нарису невтомно наголошував, що "одиноким точным, коренным и бесспорным названием нашим есть "Русский", "Русские", а никак не "Русин", "Русины" – даже название "Русский" должно бы статися всеобщим, по крайней мере хотя в письме" [16, ч. 21]. Щоби переконати своїх співвітчизників у тому, що вони творять один єдиний народ із "руськими", він свідомо перекрутив зміст рецензованої книги: заручившись авторитетом іноземного дослідника, О.Гомичко начебто услід за його словами стверджує: "больше ни малейшего сомнения нет, что мы с Русскими, обитающими в Галичине и Малороссии того же самого происхождения". Однак у дослідженні австрійського вченого українців тодішнього Угорського королівства однозначно зараховано до "малоросійського (русинського) народу [курсив Г.-І.Бідерманна], який замешкує всю Східну Галичину, Буковину та частину Російської імперії" [3, s. 1]. Не кажучи про те, що в другій частині праці, яка була відома О.Гомичку, Г.-І.Бідерманн чітко протиставив українців та росіян як окремі народи. Подібний ненауковий критицизм автор нарису виявив і в обговоренні питань етнічної території та чисельності українців Закарпаття, його моральності, історичного минулого. Із окремих коментарів О.Гомичка до виробничих питань, порушених у "Die ungarischen Ruthenen...", можемо побачити, що дослідження австрійського автора для багатьох представників закарпатської української інтелігенції зробило своєрідне відкриття реального становища та нагальних потреб їхнього рідного народу, і, мабуть, не одного з них спонукало принаймні до роздумів над покращенням його долі [16, ч. 26].

1873 року на сторінках ужгородської газети "Карпат" з'явилася анотація дослідження студента Віденського університету *Цезаря Мейсароша* "A magyarországi oroszok földrajziéneprésmei tekintetben" [Русини Угорщини в географічному і етнографічному відношенні], рукопис якого влітку 1873 року було передано ужгородській Спілці Василя Великого для публікації. Історію цієї публікації досліджувала Олена Рудловчак: "Молодий автор, прагнучи продовжувати і доповнити праці Й.Базилевича, С.Дейчі, К.Месароша, увага яких була "спрямована тільки на історію закарпатських українців", у своїй праці поставив перед собою завдання "розпочате відображення історії згаданого народу також і з боку етнографічного, географічного і статистичного представити". Друге завдання роботи автор визначив так: "В етнографічному, географічному та статистичному відношенні до цього часу тільки Герман Ігнатій Бідерманн представив руський народ німецькій публіці, і те з таким відхиленням від правди, в настільки невірних рисах, що автор повинен був виправити і доповнити Бідерманна". Своєю працею і висунутими в ній завданнями автор прагнув послужити... широкій громадськості, передусім "русинам Угорщини дати одну корисну книгу для самопознання" [23, с. 348]. З анотації дізнаємося, що своєю структурою робота Ц.Мейсароша

цілком повторювала першу частину Бідерманнової книги, він також дотримувався і поділу закарпатських українців на три етнічні підгрупи (верховинці, долиняни, пословачені українці). Комітет Спілки Василя Великого схвально оцінив працю і вніс її у свій видавничий план, але вона з якихось причин так і не побачила світу, рукопис згодом затратився.

Третій (етнографічний) розділ першої частини "Die ungarischen Ruthenen..." у перекладі російською мовою 1885 року опублікував російський етнограф *Григорій Де-Воллан* у вступному нарисі "Очерк быта угорских русских", яким розпочинається збірник "Угро-русских народных песен" (СПб., 1885) [20, с. 5-27]. На початку "Очерка..." російський автор лише коротко обмовився, що для опису традиційного побуту закарпатських українців окрім власних спостережень скористався також працями інших дослідників і зокрема книгою Г.-І.Бідерманна, однак насправді 4/5 обсягу "Очерка" складають не "власні спостереження" Г.Де-Воллана, а згаданий розділ "Die ungarischen Ruthenen...".

Науковий інтерес до праці Г.-І.Бідерманна зріс на зламі XIX-XX ст., коли зусиллями як закарпатських, так і українських учених із Галичини та Наддніпрянщини було розгорнуто досить широке дослідження різних сторін життя українців Закарпаття. Саме у цей час І.Франко важливою методологічною передумовою організації наукового етнографічного дослідження поставив перед своїми сучасниками необхідність "досконалої підготовки, вичерпного вивчення того, що перед тим інші дослідники і збирачі в тих околицях бачили і зібрали" [26, с. 351]. І зокрема в "ряді серйозних та добротних праць про гуцулів, свідчення яких істотно розширили б поле зору [дослідника. – *A.B.*], у багато разів загострили б його спостереження та підвели б до цікавих подробиць", І.Франко назвав монографію Г.-І.Бідерманна: "Дослідження, спостереження і зібрання матеріалів Гакке, Голембйовського, Вінцентого Поля, Головацького, Бідермана, Бельовського і Кайндля не можна так попросту залишати осторонь, особливо тому, що вони, хоча й у вужчому полі зору, зате опиралися на значно кращі джерела, містять старіший та достовірніший матеріал, а їх автори у своїх дослідах дотримувалися почасти інших поглядів" [9, с. 141].

Позитивно оцінював Бідерманнову книгу і *Володимир Гнатюк*, один із найгрунтовніших тогочасних знавців традиційної культури і побуту українців Закарпаття: "Бідерманн був дуже добре обізнаний з угорськими Русинами і користувався при своїй праці численними рукописами, неприступними іншим ученим..." [15, с. 43]. Також інший відомий дослідник Закарпаття, автор детальної "Етнографічної карти Угорської Русі" (СПб., 1910) *Степан Томашівський* з-поміж наукових досліджень краю середини XIX ст. на першому місці зазначив "монографію про угорських русинів Бідерманна, у своїм часі дуже солідну..." [25, с. 8]. Особливо тривале наукове життя судилося історичним концепціям Г.-І.Бідерманна і зокрема його поглядам на історію розселення українців за Карпатами, яких дотримувався і *М.Грушевський* у своїй "Історії України-Русі" [17, с. 213-215, 220-226].

Однак попри таку високу оцінку Бідерманнового доробку на зламі XIX-XX ст. в українській етнографічній науці другої половини XX ст. праці цього австрійського вченого поступово випали з наукового контексту. Затиснута у вузькі рамки дискримінаційних ідеологічних вимог особливо у ставленні до зарубіжних дослідників української проблематики радянська наука в Україні винятково за формальними ознаками – підданий Австрійської монархії та ще й до того дослідник австрійського права і статистики, який перебував на державній службі, – назвала Г.-І.Бідерманна "австрійським буржуазним ученим", а його праці, зокрема монографію "Die ungarischen

Ruthenen...", зарахувала до робіт проавстрійського і промонархічного спрямування, які "позначені тенденційним, проурядовим підходом до характеристики життя і культури українців Закарпаття" [8, с. 11]. Дійсно фахові відомості про наукову діяльність Г.-І.Бідерманна могли з'явитися у той час лишень за межами радянської України. Тут найперше годиться назвати історіографічні розвідки Олени Рудловчак, зокрема її статтю "До історії вивчення закарпатоукраїнського фольклору і етнографії в ХІХ – на початку ХХ ст." (1976) у Науковому збірнику Музею української культури у Свиднику. Натомість через ідеологічні заборони так і не побачила світу підготована на початку 1970 років в Україні ґрунтовна монографія Ярослава Дашкевича "Закарпаття в українській етнографічній науці ХІХ ст." У ній автор оглянув і підсумував столітній розвій етнографічної праці на Закарпатті у різних аспектах і особливу увагу звернув на іноземну україніку з цього питання, у якій виняткове місце надав доробку австрійця Г.-І.Бідерманна¹.

Нігілістичне ставлення до ґрунтовних наукових досліджень у радянські часи серйозно позначилося і на вивченні та використанні Бідерманнового доробку. Високо оцінені свого часу саме за те, що побудовані на достовірних надійних джерелах і матеріалах, праці Г.-І.Бідерманна опинилися поза джерельною базою радянської, а згодом і української етнографії. Для прикладу можна назвати давніші історико-етнографічні дослідження "Бойківщина" (1983), "Гуцульщина" (1987), так і недавнє – "Лемківщина" (у 2 т., 1998-2002). Інша ситуація серед українських учених, які працювали поза межами України і для яких використання широкого джерельного матеріалу і зокрема іноземного походження було доступним і цілком логічно вважалося передумовою наукового дослідження. Зокрема у колективній праці "Лемківщина. Земля – люди – історія – культура" (у 2 т., 1988) використано відомості Г.-І.Бідерманна для окреслення території проживання лемків [21, с. 56-58].

Не потрібно скидати з рахунку й мовний бар'єр. Написані стилістично досить складною німецькою мовою, друковані готичним шрифтом, наукові праці Г.-І.Бідерманна і зокрема найцінніша його українознавча монографія "Die ungarischen Ruthenen..." є часто недоступними для широкого кола вчених. Тому потреба їхнього перекладу українською мовою є вельми актуальною. Адже українознавчий доробок австрійського автора займає важливе місце в досі ще малодослідженій історії рецепції української національної культури в Австрії та загалом у Західній Європі. Його вивчення є необхідним для сучасної реконструкції європейського історично-культурного контексту розвитку української народу в усіх формах та виявах його національного життя.

У цій публікації запропоновано переклад третього – етнографічного розділу першої частини книги Г.-І.Бідерманна "Die ungarischen Ruthenen..." – "*Charakteristik der ungarischen Ruthenen*" [Характеристика закарпатських українців]. Переклад зроблено за єдиним виданням книги: Die ungarischen Ruthenen, ihr Wohngebiet, ihr Erwerb und ihre Geschichte / Von Herm. Ign. Bidermann, Doktor der Rechte, a.ö Professor der Statistik und National-Ökonomie, derzeit an der kais. Universität zu Innsbruck. Innsbruck, 1862. Erster Teil (Statistik, Geo- und Ethnographie). XX + 140 s. [III. Abschnitt. Charakteristik der ungarischen Ruthenen. S. 71-100].

З огляду на те, що "Die ungarischen Ruthenen..." – наукова монографія, а не літературна пам'ятка, при перекладі я намагався максимально точніше передати зміст твору, тому почасти

¹ Фрагменти цієї цінної праці у редакції 1971 р. Я.Дашкевич зміг надрукувати тільки у 2003-2004 рр. у "Народознавчих зошитах", з гіркотою назвавши свою працю "лише пам'яткою історіографії української етнографії" [18, с. 389].

не вдалося уникнути важких синтаксичних конструкцій, властивих німецькій мові. Водночас, зважаючи на синтаксичні особливості сучасної української мови, деякі надто довгі речення оригіналу довелося розчленувати, як і розбити надто просторі фрагменти тексту на окремі абзаци. Авторські примітки й коментарі подано під текстом відповідних сторінок, реальні коментарі позначено індексом і поміщено після тексту розділу.

Описуючи традиційну культуру і побут українців Закарпаття, Г.-І.Бідерманн часто наводить українське звучання назв речей, звичаїв тощо, які він, на відміну від тексту книги, друкованого готикою, виділяв латинкою у дужках. У тексті перекладу ці авторські транскрипції передано українською графікою, оригінальне написання подано у коментарях. У квадратних дужках подано редакторські слова, відсутні в оригінальному тексті, але необхідні для його правильного розуміння; круглі дужки відповідають авторські пунктуації.

Особливу увагу звернено на передачу використаної у книзі топоніміки. Як відомо, у результаті дискримінаційної національної політики угорських урядових кіл, яка у половині XIX ст. вилилася у брутальну мадяризацію усього неугорського населення Угорського королівства Австрійської монархії, всі географічні власні назви на території компактного проживання закарпатських українців було перейменовано на мадярський лад, щоб, як писали 1896 року автори "Протесту галицьких русинів проти мадярського тисячоліття", "знищити всякі сліди Русі на Угорщині" і "показати Європі, що русинів зовсім нема в Угорщині" [27, с. 346-347]. Тому проблема позначення українських географічних назв виникає перед кожним дослідником українського Закарпаття в часах Габсбурзької монархії. Особлива складність тут полягає у тому, як зазначав С.Томашівський у 1910 р., що "у руського народу єсть свої власні назви, тільки, на жаль, вони ані не зібрані доси, ані навіть не завсіди певні..." [25, с. 11]. Г.-І.Бідерманн в основному користувався у книзі урядовою угорською топонімікою української території. Для адекватного розуміння сучасним українським читачем змісту праці всі українські географічні власні назви були передані в їхньому сучасному звучанні, оригінальне написання топонімів у тексті опущено.

Г.-І.Бідерманн послідовно використовує австрійський офіційний термін на позначення українців-підданих Австрійської корони "Ruthene", яким перекладали самоназву галицьких українців XIX – початку XX ст. "русин". З огляду на нинішні історичні реалії збереження у перекладі цього старого етноніма є безпідставним і могло б лише викликати непорозуміння у читача, необізнаного із деталями історично-політичного життя України особливо XIX-XX ст. Що ж до регіонального означення етноніма, використаного у книзі – "die ungarischen Ruthenen" (угорські русини) – його замінено на означення "закарпатські українці" або ж "українці Закарпаття", виходячи найперше із усталеної в сучасній Україні традиції найменування українців, які живуть за Карпатами – закарпатцями, а краю, відповідно, Закарпаттям; а також із того, що давні регіональні означення українців "угорськими", "польськими", "румунськими" русинами є рудиментами колишнього підневільного становища українського народу, неприйнятними для нинішнього часу.

При нагоді хочу висловити подяку академіку Миколі Мушинці (м. Пряшів, Словаччина) та доктору Алоїзу Вольдану (м. Відень, Австрія) за корисні поради щодо окремих моментів перекладу.

1. *Bidermann H.-I.* Die Bukowina unter österreichischer Verwaltung 1775-1875. 2. verb. Aufl. Lemberg: Kornel Piller, 1876.
2. *Bidermann H.-I.* Die ruthenische Nationalität und ihre Bedeutung für Oesterreich / Separatabdruck aus der Donau-Zeitung... Wien: Verlag der Administration der Donau-Zeitung, 1863.
3. *Bidermann H.-I.* Die ungarischen Ruthenen, ihr Wohngebiet, ihr Erwerb und ihre Geschichte / Von Herm. Ign. Bidermann, Doktor der Rechte, a.ö Professor der Statistik und National-Ökonomie, derzeit an der kais. Universität zu Innsbruck. Innsbruck, 1862. Erster Teil (Statistik, Geo- und Ethnographie).

4. *Bidermann H.-I.* Die ungarischen Ruthenen, ihr Wohngebiet, ihr Erwerb und ihre Geschichte / Von Herm. Ign. Bidermann, Doktor der Rechte, a.ö Professor der Statistik und National-Ökonomie, derzeit an der kais. Universität zu Innsbruck. Innsbruck, 1867. Zweiter (historischer) Teil.
5. *Bidermann H.-I.* Russische Umtriebe in Ungarn. Ein Beitrag zur Geschichte Österreichs wie Russlands. Mit einem Anhang: Zur Statistik der ungarischen Slaven. Von Dr. Herm. Ign. Bidermann. Innsbruck: Verlag der Wagner'schen Universitäts-Buchhandlung, 1867.
6. *Аноним.* Дописи. Из Угорской Руси в Августе // Слово. Львів, 1862. Рочник 2. Число 63. 11 (23) августа. С. 249.
7. *Білоус В.* Етнографічні дослідження на західноукраїнських землях у третій чверті XIX ст. Львів, 2000.
8. Бойківщина. Історико-етнографічне дослідження. Київ, 1983.
9. *Вовчак А.* "Гуцульщина" Володимира Шухевича в оцінці Івана Франка // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. Львів, 1999. Вип. 27. С. 133-146.
10. *Гаджега В.* Додатки к истории русинов и руських церквей в жупе Угоча. Ужгород, 1927. Часть I и II.
11. *Гаджега В.* Додатки к истории русинов и руських церквей в Марамароши. Студии исторично-архивни. Ужгород, 1922.
12. *Гаджега В.* Додатки к истории русинов и руських церквей в Ужанской жупе. Студии исторично-архивни. Ужгород, 1924
13. *Гакет Б.* Нові природничо-політичні подорожі в 1788-1795 рр. через Дакські та Сарматські або ж Північні Карпати. Ч. III. Нюрнберг, 1794 [фрагменти] // Бальтазар Гакет і Україна: Статті і матеріали / Автор-упорядник М.Вальо. Львів, 1997. С. 30-36.
14. *Гнатюк В.* Русини Пряшівської єпархії та їх говори // ЗНТШ. Львів, 1900. Т. 35-36. С. 1-70.
15. *Гнатюк В.* Словаки чи Русини? Причинки до вияснення спору про національність західних Русинів // ЗНТШ. Львів, 1901. Т. 42. С. 1-81.
16. [*Гомичко А.*] Русский народ в Угорщине (критическое извлечение из сочинения Г.Бидерманна // Свет. Литературная газета, издаваемая Обществом св. Василия Великого. Унгвар, 1867. Год 1. Число 18. 28 октября (9 ноября) [підписано *Александр Ю.Г.*]; Число 21. 18 (30) ноября; Число 22. 25 ноября (7 декабря); Число 23. 2 декабря; Число 24. 9 декабря; Число 25. 10 (28) декабря [підписано *Г.*]; Число 26. 23 декабря.
17. *Грушевський М.* Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. Київ, 1994. Т. 1: До початку XI віка.
18. *Дашкевич Я.* Закарпаття в українській етнографічній науці 40-60-х рр. XIX ст. // Народознавчі зошити. Львів, 2003. № 3-4. С. 389-404.
19. *Дашкевич Я.* Становлення української етнографії Закарпаття на початку XIX ст. // Культура і побут населення Українських Карпат (Матеріали республіканської наукової конференції). Ужгород, 1973. С. 136-147.
20. *Де-Воллан Г.* Угро-русские народные песни, собранные Г.А.Де-Волланом. С приложением очерка быта Угорских Русских и этнографической карты Венгрии // Записки Императорского русского географического общества по отделению этнографии. СПб, 1885. Т. XIII. Вып. I.
21. Лемківщина. Земля – люди – історія – культура. Т. 1-2 // ЗНТШ. Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1988. Т. 206.

22. *Наливайко Д.* Очима Заходу: Рецепція України в Західній Європі XI-XVIII ст. Київ: Основи, 1998.
23. *Рудловчак О.* До історії вивчення закарпатського фольклору і етнографії в XIX на початку XX ст. // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику / За ред. І.Русинка. Братислава, 1976. Т. 7. С. 337-386.
24. *Свенцицкий И.* Материалы по истории возрождения Карпатской Руси. Львов, 1906. Т. 1.
25. *Томашівський С.* Етнографічна карта Угорської Руси / Отдельный оттиск из Сборника по славяноведению. СПб, 1910. Вып. III.
26. *Франко І.* О гóралach ruskich w Galicji // *Франко І.* Збір. творів: У 50 т. Київ, 1980. Т. 27. С. 350-354.
27. *Франко І.* І ми в Європі. Протест галицьких русинів проти малярського тисячоліття // *Франко І.* Збір. творів: У 50 т. Київ, 1986. Т. 46. Кн. 2. С. 339-350.
28. *Франко І.* Огляд праць над етнографією Галичини в XIX ст. // *Франко І.* Вибрані статті про народну творчість. Київ, 1955. С. 233-242.
29. *Францев В.* Обзор важнейших изучений Угорской Руси (из отчета о заграничной командировке) / Оттиск из "Русского филологического вестника". Варшава, 1901.
30. *Шанковскій А.* [Рец.] "Die ungarischen Ruthenen, ihr Wohngebiet, ihr Erwerb und ihre Geschichte. Erster Teil" // Слово. Львів, 1862. Рочник 2. Число 41. 26 мая (7 юнія). С. 161-162; Число 43. 2 (14) юнія. С. 167-168.

**HERMANN IHNATIY BIDERMANN
AND HIS WORK ABOUT THE TRANSCARPATHIAN UKRAINIANS**

Andriy VOVCHAK

*Ivan Franko National University in Lviv,
Filaret Kolessa Ukrainian Folklore Studies Department,
Universytetska str., 1/345, 79602 Lviv, Ukraine,
tel.: (+38032) 296 47 20, e-mail: folklore@franko.lviv.ua*

The article studies the works on Ukraine by the Austrian historian of law and ethnographer H.-I. Bidermann (1831-1892). Main attention is paid to the history of realization and reception of the most important work by H.-I. Bidermann about the Ukrainians – the first monographic research on history, statistics, ethnography, and production activity of the Transcarpathian Ukrainians in the middle of the XIXth c., i. e. "Die ungarischen Ruthenen, ihr Wohngebiet, ihr Erwerb und ihre Geschichte" (Innsbruck, 1862-1867)". Readers are offered the translation of the third (ethnographic) chapter of the first part of this book which is especially valuable for a full picture of life in the Ukrainian Transcarpathians of that time.

Key words: H.-I. Bidermann, the Transcarpathians, the Transcarpathian Ukrainians, traditional culture, customs, everyday life.

Стаття надійшла до редколегії 10.03.2006
Прийнята до друку 20.03.2006

ДОДАТОК**СПИСОК ПРАЦЬ ГЕРМАННА ІГНАТІЯ БІДЕРМАННА**

(за фондами Австрійської національної бібліотеки та Наукової бібліотеки Львівського національного університету імені Івана Франка, грудень 2005)

1. Das Judenthum und seine Drangsale in Tirol. Eine historische Skizze. Innsbruck: Wagner, 1853.
2. Die technische Bildung im Kaiserthume Oesterreich. Ein Beitrag zur Geschichte der Industrie und des Handels. Wien: Carl Gerold, 1854.
3. Das Eisenhütten-Gewerbe in Ungarn und dessen früheren Annexen einschließlich der Militärgrenze. Pest u. Gratz: Emil Müller, 1857.
4. Waidmännische Erinnerungen aus Oesterreichs Vorzeit. Graz: A.Leykam's Erben, 1858.
5. Die ungarische Bewegung und unsere Pflicht. Eine dem oesterr. Reichsrathe und seinen Committenten gewidmete Denkschrift. Graz: A.Leykam's Erben, 1861.
6. Betrachtungen über die Grundsteuer-Reform in Oesterreich. Graz: A.Leykams Erben, 1862.
7. Deutsches Culturleben in Ungarn. Wien: Alex. Eurich, 1862.
8. Die ungarischen Ruthenen, ihr Wohngebiet, ihr Erwerb und ihre Geschichte. Innsbruck: Wagner 1862, I. Theil; 1867, II. Theil.
9. Reichsräthliche Reminiscenzen aus Österreichs Vorzeit. Wien: Alexander Eurich, 1862.
10. Die ruthenische Nationalität und ihre Bedeutung für Oesterreich. Wien: Administr. d. Donau-Ztg, 1863.
11. Forstwesen und dessen Pflege in Tirol. 1864.
12. Russische Umtriebe in Ungarn. Ein Beitrag zur Geschichte Oesterreichs und Russlands (etc.). Innsbruck: Wagner, 1867.
13. Geschichte der österreichischen Gesammt-Staats-Idee 1526-1804. Innsbruck: Wagner, 1867-1889.
14. Zur Geschichte der Aufklärung in Tirol. Innsbruck: Fr.J.Gaßner, 1868.
15. Festrede aus Anlass der Eröffnung der medizinischen Facultät an der k.k. Universität zu Innsbruck gehalten am 25. October 1869 in der akademischen Aula. Innsbruck: Wagner, 1869.
16. Ueber den Merkantilismus. Innsbruck: Wagner, 1870.
17. Carl von Riccabona zu Reichenfels ... Eine Lebensskizze. Innsbruck: F.J.Gaßner, 1872.
18. Die Verkehrsbeziehungen der Stadt Leoben zu den westlichen Alpenländern vom 16. bis zum 19. Jh. Festschrift (etc.). Graz: Leykam-Josefsthal, 1873.
19. Die Grenze zwischen Ungarn und Steiermark. Urkunden- und Acten-Auszüge mit einleitenden Bemerkungen von... Graz: Leykam, 1874.
20. Die Italiäner im Tirolischen Provinzial-Verbande. Innsbruck: Wagner, 1874.
21. Die Bukowina unter Österreichischer Verwaltung. 1775-1875. Wien: Selbstverl., 1875.
22. Die Bukowina unter österreichischer Verwaltung 1775-1875 / 2. verb. Aufl. Lemberg: Kornel Piller, 1876.
23. Die Romanen und ihre Verbreitung in Oesterreich. Ein Beitrag zur Nationalitäten-Statistik. Graz: Leuschner und Lubensky, 1877.

24. Der österreichische Staatsrath (1760-1848). Eine geschichtliche Studie (etc.). Wien, 1879.
25. Die Serben-Ansiedlungen in Steiermark und in Warasdiner Grenz-Generalate. Graz: Leykam, 1883.
26. Die Auswanderung nach Oesterreichischem Recht. Wien: Moritz Perles, 1884.
27. Die Nationalitäten in Tirol. Stuttgart, 1886.
28. Neue slav. Siedlungen auf süddeutschem Boden. Stuttgart, 1888.
29. La legislation hongroise depuis l'annee 1848, precedee d'un coup d'oeil retrospectif sur l'histoire du droit hongrois, par ... o.O., o.J.
30. Das Innsbrucker Statthaltereii-Archiv und dessen Inhalt an Styriacis. o.O., o.J.